

Марія КУХТА,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, Ужгород) m.kukhta@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розкрито суть педагогічного дискурсу як міждисциплінарного поняття. Визначені шляхи реалізації педагогічного дискурсу з допомогою комунікативних стратегій, зокрема: пояснювальної, оцінювальної, контрольної, організаційної і стратегії сприяння. Здійснений психолого-педагогічний аналіз мовних шаблонів, характерних для навчального спілкування вчителя та учнів. Закцентовано увагу на кореляційній залежності між вербальними засобами педагогічного дискурсу вчителя і встановленням сприятливого психологічного клімату навчального спілкування й формуванням позитивної мотивації учіння.

Ключові слова: педагогічний дискурс, комунікативні стратегії: пояснювальна, оцінювальна, контрольна, організаційна, стратегія сприяння.

Лит. 5.

Maria KUKHTA,

Ph.D., associate professor at the pedagogy and psychology department of the Uzhhorod National University (Ukraine, Uzhhorod) m.kukhta@ukr.net

PEDAGOGICAL DISCOURSE AS A MEANS OF POSITIVE MOTIVATION OF LEARNING ACTIVITY

In the article there is revealed the essence of pedagogical discourse as an interdisciplinary concept. The are defined the ways of implementing pedagogical discourse through communicative strategies, including explanatory, assessment, control, organizational and promotional strategies. There is performed a psychological and pedagogical analysis of linguistic patterns, which are characteristic for educational communication between teachers and students. Attention is paid to the correlation between verbal means of educational discourse of teachers and the establishment of a positive psychological climate of educational communication and creation of a positive learning motivation.

Key words: pedagogical discourse, communicative strategies: explanatory strategy, estimation strategy, control strategy, organizational strategy, promotional strategy.

Ref. 5.

Марія КУХТА,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Ужгородського національного університету (Україна, Ужгород) m.kukhta@ukr.net

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье раскрыта сущность педагогического дискурса как междисциплинарного понятия. Определены пути реализации педагогического дискурса с помощью следующих коммуникативных стратегий: объяснительной, оценочной, контрольной, организационной и стратегии поддержки. Произведен психолого-педагогический анализ языковых шаблонов, характерных для учебного об-

учення учителя и учащихся. Сакцентировано внимание на корреляционной зависимости между вербальными средствами педагогического дискурса учителя и обеспечением благоприятного психологического климата общения, а также формированием положительной мотивации обучения.

Ключевые слова: педагогический дискурс, коммуникативные стратегии: объяснительная, оценочная, контрольная, организационная и стратегия поддержки

Лит. 5.

Постановка проблеми. Педагогічний дискурс – це різновид спілкування, що відбувається в межах освітнього соціального простору і визначається статусно-рольовими відносинами учасників комунікації (В. Карасик, О. Коротєєва). Індикатором ефективності педагогічного дискурсу виступає очікуваний позитивний результат навчання. З іншого боку, продуктивність навчання залежить від рівня мотивації і спонукальної сили мотивів, які забезпечують вольовий імпульс пізнавальної діяльності. Це означає, що педагогічний дискурс повинен виступати засобом стимулювання інтересу до знань і основою для формування позитивної мотивації учіння. Його реалізація в такому поєднанні забезпечується, як нам видається, здатністю вчителя володіти словом, яке повинно здійснювати стимульовально-мотиваційну роль, а не пригнічувати, не блокувати інтенсивність і якість перебігу психічних пізнавальних процесів, не викликати негативних емоцій у вихованців. З огляду на сказане дослідницький інтерес викликають конкретні комунікативні стратегії, зазвичай шаблонні, які використовує вчитель у типових, часто повторюваних ситуаціях шкільного життя дитини.

Аналіз досліджень і публікацій. Педагогічний дискурс – міждисциплінарна категорія, що вивчається низкою гуманітарних наук. Як різновид спілкування, що є важливою умовою особистісного становлення, педагогічний дискурс розкритий у фундаментальних психолого-педагогічних дослідженнях Б. Ананьєва, І. Бєха, О. Бодальова, В. Добровича, В. Кан-Каліка, Г. Костюка, В. Л. Подоляк, Г. Сагач, О. Савченко, В. Семиченко та ін. У наукових працях з етно- й соціолінгвістики, культурології, соціології, теорії мовної комунікації педагогічний дискурс аналізується як засіб соціалізації особистості через оволодіння нею багатством мови, досягнення культурних цінностей, інтеріоризацію соціальних морально-етичних норм і духовних цінностей тощо. У нашій публікації спираємося на сучасні дослідження з теорії мовної комунікації В. Карасика, О. Коротєєвої, В. Парашук, О. Семенюка та ін., які допомагають виокремити позитивні й негативні сторони комунікативних стратегій педагогічного дискурсу, характерних для спілкування в навчально-виховному середовищі.

Мета статті – розкрити суть і шляхи реалізації педагогічного дискурсу як засобу формування позитивної мотивації навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Фахівці вважають, що період шкільного життя є винятково важливим відносно формування й корекції власної поведінкової моделі і пошуку оптимальних взаємин. Складність полягає в тому, що долучення дитини до моральних стосунків, які вона спостерігає в найближчому для неї оточенні, відбувається під дією двох потужних психологічних механізмів ідентифікації і наслідування. Відіграючи позитивну роль в особистісному становленні, вони, однак, не можуть вважатися оптимальними, бо саме з їх допомогою в поведінкову модель підростаючої особистості входять різні за суспільною значущістю зразки людських взаємин, як позитивні, так і негативні. Через несформованість критичного мислення і в силу вікових особливостей психічного розвитку учень не здатний їх чітко диференціювати. У цьому віковому цензі, на думку І. Бєха, «в центрі первинної свідомості дитини фігурує людина, яка діє, і з цим пов'язані всі її моральні проблеми» [1, 96]. Саме з цих міркувань стратегія педагогічно-

го дискурсу, що реалізується в навчальному середовищі, полягає в якомога швидшому переході підрастаючої особистості від вчинку за наслідуванням до вчинку за усвідомленням. Цей шлях, на думку більшості дослідників, досить складний, оскільки вчинки дитини за ідентифікацією й наслідуванням перетворюються в моральні звички як стійкі психологічні утворення, які набувають для неї значущості і які вона не хоче втрачати. Важливу роль на шляху переходу учня до усвідомленого вчинку відіграє взаємодія учня й учителя в навчально-виховному процесі, адже спілкування є таким видом взаємодії, у якому учасники своїм зовнішнім виглядом і поведінкою здійснюють, за твердженням О. Бодальова, більш чи менш сильний вплив на домагання і наміри, на стани і почуття одне одного. Окрім того, вчений підкреслює, що «одні люди, вступаючи в контакт з оточенням, завдяки сформованій у них манері спілкування, не докладаючи жодних зусиль або підтримують, або просто створюють іншим людям хороший настрій, інші – знову ж таки завдяки власній манері спілкування – привносять у взаємостосунки з іншими людьми напруження і провокують розвиток у них негативних емоцій» [2, 66]. Психологія спілкування тлумачить зазначені якості як покращення (фасилітація) й погіршення (інгібіція) перебігу комунікації та її результатів [2, 66].

Звідси висновок про те, що не тільки манера спілкування, але й мовлення вчителя повинні складати позитивний взірець для наслідування й поступового самокоригування учнями власної поведінкової моделі, що також зобов'язує вчителя як комуніканта дотримуватися фасилітаторської, а не інгібіторської стратегії спілкування.

Педагогічний дискурс реалізується з допомогою цілого ряду мовних інтенцій, або комунікативних стратегій: пояснювальної, оцінювальної, контрольної, організаційної і стратегії сприяння [4].

Пояснювальна комунікативна стратегія передбачає послідовність мовних інтенцій, спрямованих на інформування, в основі якого лежать аксіоми, що сприймаються на віру, тобто інформація подається джерелом у певній інтерпретації. При цьому вчитель як інформатор повинен бути добре обізнаним і кваліфікованим, оскільки педагогічний дискурс, на відміну, наприклад, від наукового, що переважає у вищій школі, не спрямований на пошук істини. Крім того, пояснювальна стратегія не передбачає стимулювання до самоосвіти, її мета – в доступній формі викласти суть поняття чи явища, іноді занадто складного для сприймання й розуміння учнями, й задіяти пізнавальний інтерес. Мовлення вчителя в даній стратегії характеризується точністю, доступністю, коректністю формулювань тощо. Зазначені ознаки дуже важливі, але недостатні. Педагогічне мовлення повинно викликати інтелектуальні почуття, сприяти створенню позитивного психологічного клімату в навчальному середовищі, формувати відчуття морального задоволення, впевненості у власних силах і подоланні труднощів. З цією метою вчителі вдаються до використання риторичних запитань, пауз для осмислення почутого, висловлення власного бачення проблеми тощо.

Оцінювальна комунікативна стратегія відображає ступінь значущості педагога як носія суспільних норм і реалізується в його праві оцінювати не тільки події, обставини і їх учасників, але й досягнення самого учня на кожному етапі навчального спілкування відповідно до встановлених критеріїв навчальних досягнень. Отже, суб'єкти спілкування повинні взаємодіяти на основі повної довіри. Важливе значення при цьому має якісна оцінка отриманих балів, тобто оцінювальний вербальний аспект. Учень, не володіючи критеріями знань, повинен довіряти об'єктивній оцінці вчителя й орієнтуватися на неї в подальшому вивченні предмета. У професійній лексиці педагогів існує чимала кількість мовних шаблонів щодо вербального оцінювання. Найбільшою помилкою

припускаються ті, хто високий кількісний бал супроводжує лаконічними «Молодець!», «Я горджуся тобою» тощо, а коментування низьких балів переходить у довготривалі докори, а іноді й особисті образи чи приниження. Зазначимо, що в мотиваційній сфері учня молодшого й середнього шкільного віку оцінка посідає суттєву роль. Не маючи змоги досягнути її об'єктивності, більшість учнів сприймає оцінку на емоційному рівні: вона їх радує або розчаровує, додає впевненості або пригнічує. Крім того, оцінка часто ототожнюється учнем з громадською думкою про нього, через що виникає хибна зосередженість не на процесі навчання й отриманні знань, а на високому балі заради підвищення власного статусу в середовищі однолітків. В контексті сказаного актуалізується об'єктивна позиція вчителя в даній стратегії й розуміння того, що моралізування не стимулює учнів до активної пізнавальної діяльності і не сприяє формуванню позитивної мотивації учіння.

Контрольна комунікативна стратегія спрямована на отримання об'єктивної інформації (зворотного зв'язку) про засвоєння інформації, осмислення та прийняття системи суспільних цінностей, готовність сприймати новий обсяг інформації. Отже, отримувана зворотна інформація виступає своєрідним сигналом для подальших дій: продовження інформування, зміна обсягу чи змісту інформації, привнесення корекцій тощо. Водночас функція вчителя в цій комунікативній стратегії передбачає формування навичок дисциплінованості, пунктуальності й відповідальності. Крім того, контролювати в даному випадку означає підтримувати увагу співрозмовника і постійний контакт. З цією метою використовуються прийоми акцентування на чомусь важливому, звертання, попередження, етикетні формули, невербальні засоби тощо.

Організаційна комунікативна стратегія зорієнтована на організацію спільних дій учасників навчального спілкування й управління пізнавальною діяльністю з допомогою етикетних (вітання, звертання, вираження вдячності) та директивних (прочитайте текст, подивіться на малюнок, зверніть увагу) мовних засобів. В реалізації цієї стратегії важливими є рефлексивні й перцептивні уміння педагога, де найосновнішою нам видається здатність враховувати внутрішній психічний стан дитини. Наприклад, при хворобливому чи емоційно стривоженому стані учня репліки вчителя – ти, як завжди, розсіяний; скільки можна повторювати: сюди дивися – навряд чи допоможуть йому зосередитися. Швидше навпаки – при лабільній нервовій системі здатні негативно поглибити його здоровельний стан.

У молодшому й середньому шкільному віці важливу роль відіграє комунікативна стратегія сприяння, суть якої – повна підтримка учня й кваліфікована корекція його помилкових дій. Сприяння у виховному процесі означає створення оптимальних умов соціалізації та особистісного розвитку, а в навчальному – забезпечення якісного перебігу психічних пізнавальних процесів. Зазначена стратегія підтримується такими мовними інтенціями: людині властиво помилятися; не помиляється лише той, хто нічого не робить; дієва лише доброзичлива критика тощо. Не слід реагувати на помилкові відповіді учнів глузливими й саркастичними висловлюваннями, тому що в силу психологічних особливостей одні з них реагують агресивно, інші – занадто емоційно, ще інші – замикаються в собі. Таке навчання стає для багатьох школярів з низьким рівнем пізнавальної активності справжньою каторгою, а не цікавим творчим процесом. Вони концентруються не на предметі сприймання, а на очікуванні негативу.

Чимало дослідників вказують на нерівні позиції учасників педагогічного дискурсу. Зокрема, О. Красноперова визначає педагогічний дискурс як складне комунікативне явище, в структурі якого майже завжди присутня домінантність, дидактичність (по-

вчальність) і навіть агресивність [3]. В освітньому середовищі вказані аспекти часто сприймаються за узвичаєний засіб досягнення педагогом бажаного результату й характеризуються такими репліками: ти завжди так...; на тебе всі скаржаться; спробуй тільки не виконати; я тобі цього не пробачу тощо. В даному контексті вважаємо за доцільне навести приклад педагогічного дискурсу, яким поділився випускник факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (1981 р.), описуючи образ викладача світової літератури професора А. Чичеріна, вислів якого щодо тих студентів, котрі «забули» прочитати художній твір, можна назвати класичним у дослідженні нашої проблеми: «Як я вам заздрю. У вас попереду зустріч з дуже захоплюючим сюжетом і не менш цікавими героями...». Без гніву, без образ, але, на наше переконання, з тонким проникненням до сумління кожного.

Варто зазначити, що поданий нами поділ комунікативних стратегій носить умовний характер. Насправді вони є дослідницькими абстракціями, які в реальному педагогічному спілкуванні накладаються і переходять одна в одну взаємодоповнюючись.

Висновки. Отже, в комунікативних стратегіях педагогічного дискурсу, що реалізується в навчальному спілкуванні, акцент ставиться на стимулювально-мотиваційне спрямування, що означає: використовувати педагогом мовні інтенції-шаблони в межах тієї чи іншої комунікативної стратегії повинні забезпечувати соціалізацію особистості через суб'єкт-суб'єктну взаємодію і бути позбавлені проявів авторитаризму в будь-яких вираженнях. Негативні висловлювання в реалізації комунікативних стратегій педагогічного дискурсу провокують в учнів появу комплексів, знижують самооцінку, породжують невпевненість тощо. Натомість позитивні мовні інтенції забезпечують сприятливий психологічний клімат взаємодії, перетворюють навчально-виховний процес у творчу інтеракцію, формують в учнів розкутість мислення, ініціативність й упевненість у власних силах, а отже, формують позитивну мотивацію учіння, що змінює ставлення дітей до навчальної діяльності як до привабливої праці, яка приносить задоволення й радість успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. Навчальний посібник / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 246 с.
2. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Красноперова Е. В. Технология преодоления агрессии учителей в педагогическом дискурсе : автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. н. : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Елизавета Владимировна Красноперова. – Ижевск, 2006. – 19 с.
4. Семенюк О. А. Основы теории мовної комунікації. Навчальний посібник / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 240 с.
5. Семиченко В. А. Психология общения / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1998. – 152 с.

REFERENCES

1. Bekh I. D. Psyholohichni dzherela vykhovnoyi maysternosti. Navchal'nyy posibnyk / I. D. Bekh. – K. : Akademyvdav, 2009. – 246 s.
2. Bodalev A. A. Lychnost' y obshchenye / A. A. Bodalev. – M. : Pedahohyka, 1983. – 272 s.
3. Krasnoperova E. V. Tekhnolohyya preodolenyya ahressyy uchyteley v pedahohycheskom dyskurse : avtoref. dys. na soysk. uch. st. kand. ped. n. : spets. 13.00.01 / E. V. Krasnoperova. – Yzhevsk, 2006. – 19 s.
4. Semenyyuk O. A. Osnovy teoryi movnoyi komunikatsiyi. Navchal'nyy posibnyk / O. A. Semenyyuk, V. Yu. Parashchuk. – K. : Vydavnychyy tsentr «Akademiya», 2010. – 240 s.
5. Semychenko V. A. Psykholohyya obshchenyya / V. A. Semychenko. – K. : Mahystr-S, 1998. – 152 s.

Статтю подано до редакції 10.03.2016 р.